

SOFOKLNING “SHOH EDIP” FOJIASIDA EDIP PSIXOLOGIYASI

*Qoryog‘diyeva Zulfizar Oybek qizi
Toshkent viloyati Chirchiq davlat
pedagogika instituti talabasi
Ilmiy rahbar: f.f.n. N.Xolikova*

Afinalik yozuvchi Sofoklning ushbu asari bugungi kungacha saqlanib qolgan eng zalvorli, o‘lmas, nodir asardir. Muallif vafotidan yigirma asr o‘tgan bo‘lsa-da, u o‘z mashhurligini, qimmatini yo‘qotmagan. Sofoklning zamondoshlari va donishmand Arastu ushbu spektaklni “mualliflik mahoratining cho‘qqisi” deb hisoblaganlar. Bu asarni Asqad Muxtor 1958-yilda Moskva shahrida “Xudojestvennaya literetura” nashriyotida chop etilgan ruscha tarjimasidan o‘zbekchaga o‘giran. Bu asar o‘zbek tilidagi ilk va yagona tarjimadir. Shunday qilib, “Shoh Edip” tragediyasi 1979-yilda G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san‘at nashriyotida chop etilgan. Ushbu asar taqdiri qudratli xudolar tomonidan boshqarilgan odamning baxtsizliklari haqidagi asardir.

Tragediyani nafaqat o‘zbek, balki dunyo abiyotshunos va faylasuflari tahlil qilgan desak adashmaymiz. Sofokl asarlari XIX-XX asrlarda o‘rganilgan. Gegel “Shoh Edip” asarini insoniyatning matriarxatdan patriarxatga o‘tish jarayonining o‘ziga xos ramzi deb baholadi. XIX asr mifshunosi Baxofen ham shu fikrni davom ettirib, “Edipning fojiasi uning onasiga – matriarxatga bo‘lgan muhabbatidadir” degan. XX asrning yirik faylasufi, ruhshunosi Freyd esa, Sofokl asarlaridan o‘z falsafiy qarashlari konsepsiyasini topdi. U hatto psixoanalitika faniga «Edip kompleksi», «Edipokompleks» degan atamalarni kiritdi. «Edip kompleksi» Freyd ta’limotining asosini tashkil qiladi.

Shoh Edip asari haqida Freyd shunday yozadi: «Shoh Edip» asari antik dunyo yunon tomoshabinini larzaga solishining asosiy sababi, e’tirof etilayotgandek, taqdiri azal bilan inson irodasi o‘rtasidagi to‘qnashuvdir... Edip kabi bizning ichimizda ham axloqqa qarshi mayl-istaklar mavjud va bu istak payti kelishi bilan asosiy istakka aylanishi mumkin. «Shu sababli, – deydi Freyd, – Edipning taqdiri – bu ilohiy hukm hodisasi emas, patologik hodisalar va bunday fojia har bir insonda sodir bo‘lishi mumkin» [2].

XX asrning mashhur faylasufi Erix From ham o‘z falsafiy konsepsiyasini asoslash uchun ko‘plab ustoz faylasuflar kabi «Shoh Edip» asariga murojaat etdi. From ham «Shoh Edip» qismatida insoniyat taqdirini, tug‘ilishi, yuksalishi va inqirozi ramzini ko‘radi. U asardagi taqdiri azal hukmi Shoh Edipning otasini o‘ldirib, bilmasdan onasiga uylanishi voqeasida emas, balki Shoh Edipning o‘zida yashirinligini, ya’ni Shoh Edip jamiyatdagi yashash uchun kurashayotgan inson obrazi sifatida namoyon bo‘lishini ta’kidlaydi.

Yunon yozuvchilari o‘z ijodiy asarlarida miflarga murojaat qilganlar. O‘zlarining uslublari, badiiy qarashlariga moslab voqealar rivojini istaganlaricha o‘zgartirib qo‘llashgan. Shuningdek, biz o‘rganayotgan “Shoh Edip” haqidagi mif ham

Homerning “Odisseya”sida ham mavjud edi. Sofokl esa, unga kuchli psixologik mahorat bilan badiiy ishlov beradi. Asar real muhitga shunchalik yaqin tarzda yozilganki, voqealar rivojida, har bir qahramon qiyofasida, ularning ong osti kechinmalarida hayotiy haqiqatlarni ko‘rishimiz mumkun bo‘ladi. U qismat fojiasidan chinakam insoniy dramaga aylanadi.

Edip asarda juda uddaburon, dono (Fiva shahri ostonasida paydo bo‘lgan Sfinks maxluqining hech kim topa olmagan topishmog‘iga ham faqat ugina yechim topib, xalqni kulfatdan qutqaradi), fidoyi obraz sifatida namoyon bo‘ladi. Uning timsolida ham o‘sha davr koloriti namoyon bo‘ladi, ya‘ni har bir ishda ma‘budlarga yuzlanib, ulardan to‘g‘ri yo‘l va maslahat so‘raydi. Xudolardan qo‘rqish va ularga itoat etish barcha miqlarda namoyon bo‘ladigan hodisa edi. Edip juda adolatli edi. U xalq boshiga birdan tushgan ofatlarga sabab podshoh Layning qotili Fivada ekanligi va u jazolanmaguncha bu kulfatlar tugamasligini bilgach, shunday farmon beradi:

“Man etilsin unga toat-ibodat,
Biron ostonaga qo‘ymasin qadam;
Chunki shahrimizga kelgan qirg‘inning,
Butun ofatlarning boisi o‘sha!..
Bordiyu u mening xonadonimda
Biron panoh topsa men bo‘lsam sabab,
Qasamyod etayki, birinchi galda
Meni qatl etsangiz roziman, rozi” [1; 76].

Bu farmonga ko‘ra, inson foniyl dunyoda qaysi pog‘onada – xoh shoh bo‘lsin, xoh oddiy fuqaro, hech kim o‘z qilmishiga yarasha jazo olmay qolmasligi ta‘kidlanadi. Edip juda mulohazakor, ehtiyotkor, sabrli shaxs hamdir. U qotilni izlash davomida hech bir voqeani nazardan qochirmaydi, ma‘lumotlar va dalillarni sinchiklab o‘rganadi. Qotilik sodir etilgan kun, o‘sha voqeani bir necha yillar avval o‘z boshidan kechirgan hodisaga aloqador bo‘lib chiqishidan xavfsiraydi. Bashorat bekor bo‘lib, otasi Polip o‘z ajali bilan vafot etganini Korinflik elchidan eshitgach, biroz hotirjam bo‘ladi, ammo rafiqasi Iokastaning bashoratlarga ishonmaslik kerak, deb o‘z o‘g‘li qismati haqida aytganlari o‘zining taqdiridagi bashorat bilan mos tushayotganligidan qo‘rquvga tushadi. Lekin inson yashar ekan, unda hamisha umid, so‘nggi ilinj tuyg‘usi bo‘ladi. Ayni shu umid tufayli, umrining oxirigacha taslim bo‘lmaydi. Yozuvchi syujet ketma-ketligini mahorat bilan bir ipga teradiki, mudhish o‘tmish va xavfli kelajak to‘qnashuvi sodir bo‘lib, barcha ishtirokchilar bir yerga jam bo‘ladi. Elchi Edipni, aynan Lay o‘limiga guvoh bo‘lgan o‘sha podachi qo‘lidan olganligini va ma‘budar la‘natlagan o‘sha shum taqdir sohibi o‘zi ekanligini tushunib yetadi. Voqea shu yerga kelganda, kitobxon real hayot va mif o‘rtasida chigallikka duch keladi. Ya‘ni yunon mifologiyasidan xabardor bo‘lmagan, jahon adabiyotiga endi kirib kelayotgan yoshlar, albatta, asardan mantiq izlashadi. Ular uchun eng qiyin narsa bu – Edipning onasi bilan nikohini “mifologik ravishda baholash” deb bilamiz. Shu o‘rinda Freyd ta‘limotining asosini tashkil qilgan "Edipokompleks"ga yuzlanamiz. Unga ko‘ra, Edipning onasiga uylanishi ong osti hislarining namoyon bo‘lishidir, chunki Freyd fikricha, har bir jins

o‘zga jinsga nisbatan, hatto o‘z onasiga bo‘lgan munosabatda ham shahvoniy mayl bilan munosabatda bo‘ladi va ona-bola munosabatida ong osti jinsiy mayllari ustuvorlik qilishi haqida bayon eiltgan edi.

Na hayot va na adabiyot bu qilmishni yoqlamaydi. Javobni esa har kim o‘z his-tuyg‘ularidan izlashi kerak bo‘ladi. Negaki Iokasta uni go‘dakligida tarbiyalab, onalik muhabbati, rahm-shafqat bilan o‘stirishi mumkin edi. Lekin uning o‘z o‘g‘liga xotin ekanligi ma‘lum bo‘ladi. Biz bunday yakunni axloqiy jihatdan qabul qilishimiz mushkul, albatta. Ammo ushbu yakunda o‘sha davr tomoshabinlari jinoyatni ko‘rishmaydi, Edip Iokasta uning onasi ekanligini bilmasdi va hatto xudolar ham o‘sha davrda o‘zaro kurashlar tufayli otalarini o‘ldirib, onalariga uylanishgan. Insoniyat ibtidosidan buyon odamlar bir birlarini o‘ldirishgan va o‘ldirishadi. Ota-onasini ham biror manfaat yoki jahl ustida ajal ostonasiga yuborganlar bo‘lgan. Lekin o‘z onasiga uylanish – bu g‘ayrioddiy hodisa. Yechimi yo‘q muammodir. Ba‘zan badiiy asarda ko‘tarilgan muammo ochiq qoladi. Asqad Muxtor - “Chinakam badiiy asar hamma vaqt javobsiz savoldir”, degan edi. Balki ayni shu hol asarning ta’sirchanligini ham oshirgan omildir...

Chidab bo‘lmas sharmandalik hissi Iokastani o‘z joniga qasd qilishiga olib keldi. Edip esa vijdon azobida qiynaladi, yaqinlariga zarar bermaslik uchun ilohiy qahrg‘azabni kutib o‘tirmay, o‘ziga o‘zi hukm chiqaradi: ko‘zlarini Iokastaning to‘g‘nog‘ichi bilan jarohatlab, bu dunyo ne‘matlarini ko‘rish, xudolar yaratgan go‘zalliklardan bahramand bo‘lish, boqiy dunyoda ota-onasining yuzlariga qarashga loyiqmasman deb, o‘zini shahardan badarg‘a qilishlarini buyuradi. Qizlari bilan so‘nggi vidolashuvida ularni na singlim, na qizim deya aytolmay, aka sifatida oxirgi marta xayrlashmoqchi bo‘ladi. Edip o‘z taqdirining ilohiy ssenariysini mantiqiy davom ettirib, o‘zini jazolaydi. U xudolar o‘yiniga yakun yasaydi. U shu paytgacha ularning o‘ynlarida so‘zsiz piyoda bo‘lib kelgan edi va buni ham oxiriga yetkazadi. Edip xudolarni uni jazolash imkoniyatidan mahrum qiladi. Shunday qilib, u odamlar va xudolar orasida ma‘lum bir erkinlika erishib, jinoyatni ham, jazoni ham bajarib, hech kimdan – na ma‘budlar va na odamlar orasida qarzi qolmaydi. Farzandlari bilan xayrlashishni ixtiyor etadi. Qanday qismat bo‘lishidan qat’iy nazar u ota edi va farzandlarining taqdiridan xavotirlanib, ularni tog‘asi Kreonga omonat qoldiradi.

Bir qaraganda, o‘quvchi taqdirni yoki Edipni ayblashga qiynaladi. Negaki u aslida o‘zining kimligini bilmasdi va jinoyat sodir etayotgan vaqti ham bu hodisa tabiiy himoya instinkti tufayli hissiyotlar qurshovida sodir bo‘lgandi, chunki bu har bir so‘g‘lom insonda bo‘ladigan o‘zini himoya qilish holati edi (Layni o‘ldirib o‘zini himoya qilishi). Biz bu fojida yana bir narsaga e’tibor qaratishimiz kerak, ya’ni o‘sha davrda bashoratga ishonish, xudolar hukmiga qarshi bormaslik har bir obrazga xos xususiyat bo‘lgani holda, nega Lay chaqaloqdan qutulmoqchi bo‘ldi. Balki u farzandiga mehr berib o‘stirganida hammasi boshqacha bo‘lgan bo‘larmidi?! Balki uning farzandiga nisbatan bunday yo‘l tutishiga o‘sha davrda xalq orasida mashur bo‘lgan Shoh Kronos afsonasida keltirilgan bashorat – Kronosning kun kelib farzandlari taxtini tortib olishidan qo‘rqib, har bir tug‘ilgan zurriyodini yeyishni boshlashi ham qaysidir

ma'noda unga turtki bo'lgandir. Vaholanki, ma'budlar so'zi qonun edi. U ilohiy taqdiridan qochib bo'lmasligini yaxshi bilardi. Balki Layning o'zi shu go'dakni saroyidan uloqtirib, bashorat amalga oshishiga dastlabki qadamni qo'ygandir.

Ushbu xatolarning bosh sababidan faqat kuchli insonlarga o'zlarini saqlay oladilar. Bu insonlarni xato qilishlariga yo'l ochib beradigan va oxirida o'zlarini pushaymon qildiradigan narsa inson xarakteridagi "g'azab"dir. Edip ham qanchalik fidoyi, aqilli, dono bo'lmasin, u ham o'z g'azabiga qarshi ish ko'ra olmaydi. Bu yerda insonning ichki ruhiy olamidagi kontrastlik aks etadi. Bir inson qalbida yaxshi va yomon xulq o'zaro "kurashda" bo'ladi. Hatto bashoratchi Teresey unga podshohni o'ldirganini aniq ko'rsatsa ham, tan olmay, g'azablanib, uni haydab yuboradi. Yana Edip o'sha chorrahada behuda g'azabini jilovlay olmagan uchun o'zini qoralaydi. Shunday qilib, kitobxon oldida bir savol tug'iladi: Edip jinoyatlarida kim aybdor? Edipning o'zimi yoki ilohiy taqdir? Aslida "aybdor" tushunchasi Layga munosib. Hech qaysi ilohga ishonib farzandini tashlab yuborishning xojati yo'q edi. O'g'lini go'dakligida o'limga yuborgan ota o'z taqdirini o'zi hal qildi, shu bilan Edip emas, balki ota o'z o'g'lining qo'llari bilan o'zini o'zi o'ldirdi.

"Shoh Edip" haqidagi afsona bilan, albatta, bugungi kun nazariyasidagi axloqiy qarashlar mos kelishi qiyin. Shu sababdan ham bu asar kuchli psixologizm bilan yozilgan asar hisoblanadi. Har bir kitobxon o'qigani sari o'zi uchun yangidan yangi xulosalar chiqaradi. "Shoh Edip" bu – taqdirning ilohiyligi va uning muqarrarligi haqidagi asrlar davomida sharaflangan haqiqatning so'nmas ifodasidir.

Sofokl juda kuchli mahoratga egaki, uning tragediyalarini o'qigan kishi asardagi syujet ichiga tushib qoladi, fojidadagi voqealar kitobxonni hislar girdobiga tashlaydi, fikr va tuyg'ularni poklashga, xayot haqida o'ylashga undaydi. "Shoh Edip" dagi voqealar qanchalik dahshatli bo'lsa ham, hamma vaqt kuchli, yorqin taassurot qoldirib, insoniyatning yangi davr sahnalaridan tushmaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Sofokl. Shoh Edip. – T.: G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 1979. – 76 b.
2. <https://kh-davron.uz/kutubxona/multimedia/dunyo-adabiyoti-turkumi-sofokl.html>.